

ИСТОРИЧЕСКИТЕ МИТОВЕ И „ПОЛЕЗНОТО“ МИНАЛО

Борислав Гаврилов

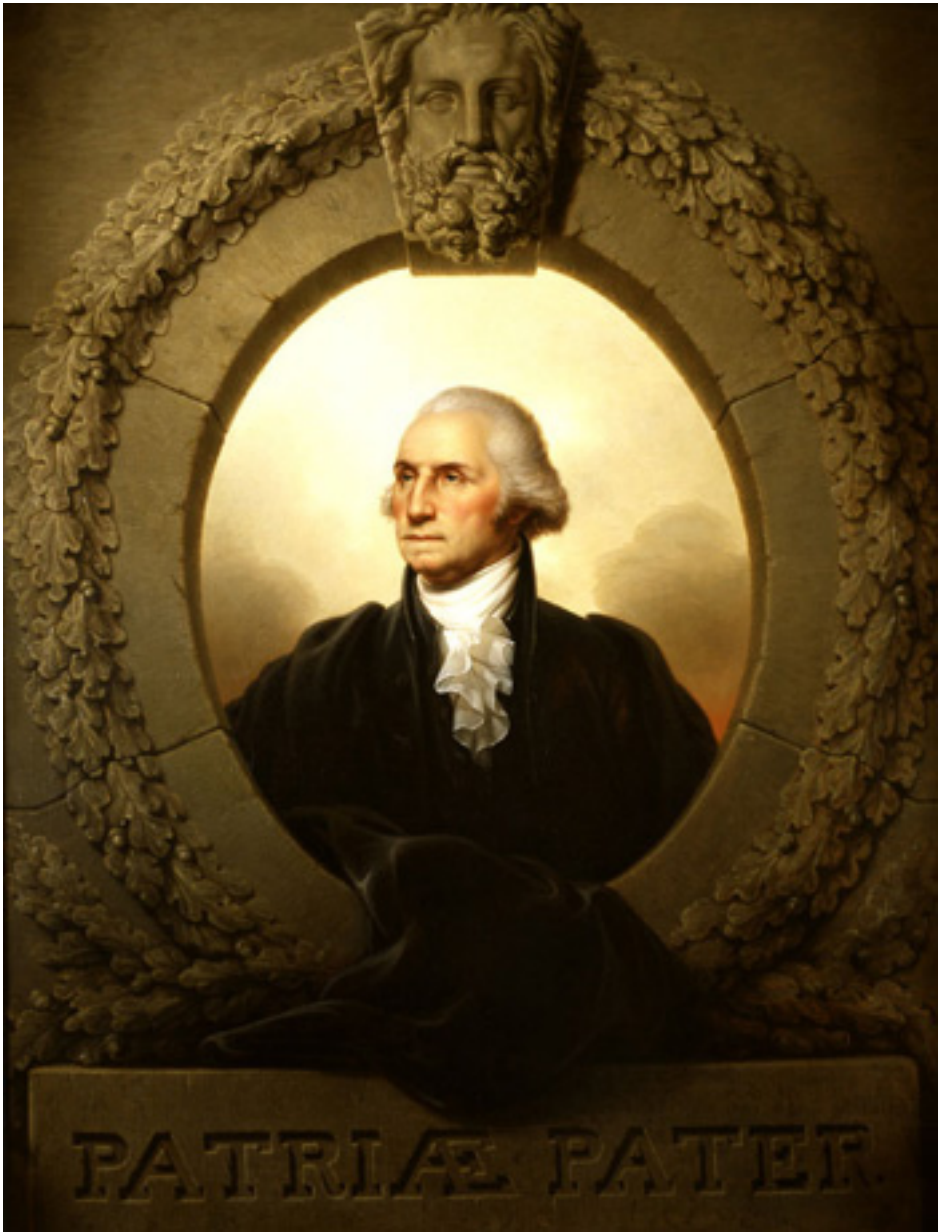
Някога, прочутият английски есеист Самюел Бътлър бе казал, че след като сам Бог не може да променя миналото, а историците могат, то именно поради това Той би трябвало да толерира тяхното съществуване.¹ Проблемите, свързани със съхраняването на историческата памет и възпроизвеждането на историческия опит са неотменима част от самата историческа проблематика. В светлината на разгорелите се напоследък дебати свързани с „митологизирането“ на някои моменти от българската история ще си позволя да представя на интересуващите се някои „митове“ и „митотворци“ от историграфии и страни, в които думата „мит“ и „история“, казани в едно изречение, не карат никого да се хваща за кобура. Поставен в един по-общ контекст този проблем опира и до феномена на т.нар. „полезна история“² и нейните автори. Важна роля тук играят литературните образи и историческите „митове“, формиращи благодатния фундамент на „полезната“ (от гледна точка на националните изисквания) история. Настоящото есе е опит да се надникне в механизма на „създаването“ на ранната история на Съединените щати, на някои от най-разпространените „митове“ и трудностите при изграждането на „полезното“ историческо минало.

---

1 Samuel Butler (1835-1902) – виж *Erewhon Revisited*, London, 1872, ch. 14.

2 У нас на историка все още се гледа по този, малко унизителен начин, който може да бъде резюмиран така: „След като държавата (нацията?!) е платила за образованието ти, редно е сега и ти да и се отплатиш с нещо полезно“ (очевидно от национална или националистическа гледна точка).

Митологизираните исторически представи са толкова присъщи за всяка култура, че ако не съществуваха, подобно на Волтеровия Бог, те трябва да бъдат създадени. Историческите митове и легенди са необходими при изграждането на национална идентичност и стимулирането на патриотичната гордост. Ако Швейцария има своя Вилхелм Тел и ябълката със стрелата, американците имат своя Вашингтон и отсеченото черешово дърво, както ние имаме своя Кубрат и снопът със съчките. Американските колонисти, отхвърлили властта на Джордж III, се изправят пред необходимостта от спешното създаване на собствени, домашни исторически митове, което обяснява и защо много от героичните легенди от ранната американска история се асоциират със „славната“ Война за независимост. Но новосъздадената държава се изправя и пред проблеми, непознати за новите нации и „модерния“ национализъм на Европа от деветнадесетото столетие. В Стария свят нацията идва преди държавата, в Америка държавата предхожда създаването на нацията. И докато в Европа нацията израства върху добре подготвена почва, изградена на основата на история и традиции, в Америка семената тепърва трябва да бъдат посяти и националните традиции да бъдат създадени. В този смисъл проблемите, които има да решава новата държава се различават от онези, с които се сблъскват новосъздаващите се европейски държави през XIX в. Те се явяват на историческата сцена, екипирани с история, традиции и колективна памет и в техния случай нацията е продукт на историята, докато в Новия свят историята се явява продукт на нацията. В хода на този сложен процес ролята на историческото образование е безспорно водеща. Но именно тук се проявяват и всички недостатъци на „скоростното“ създаване на историческа традиция. Хен-

Джордж Вашингтон (Баща на отечеството) - творба на Рембранд Пийл от 1824 г.

ри Джеймс дава една от най-точните формулировки на това положение, коментирайки ситуацията, в която се озовава младият Натаниел Хотърн през 1840 т. *„Трябва много история, за да направиш малко литература“*.³ Половин век по-късно Джеймс Фенимор Купър, хванат в дилемата за невинността на Новия и покварата на Стария свят, признава, че в „... Америка наистина липсват анали за историка“. Но ако тези анали липсват, а историческото минало е необходимо за създаването на нацията, какви възможности остават открити пред творците на „полезното“ минало? Всъщност пред тях се откриват няколко възможни линии, най-важната от които е създаването на „полезно“ минало.

Този (нека не се заблуждаваме – труден) процес е свързан с културния (респективно исторически) синкретизъм. Американците много рано разбират, че могат да разполагат с най-впечатляващото минало, миналото на цяла Европа. Говорейки езиците на Шекспир, Лутер, Расин, Данте и Сервантес, бидейки „нация на всички нации“, те сякаш имат право и на тяхната история. Но това асимилиране на историята на Стария свят крие и опасности. Може ли да се вярва на Стария свят? Може ли въобще да се вярва на „чуждото“ минало? Това всъщност е една от големите теми на американската интелектуална история и един от най-болезнените проблеми при създаването на „полезното“ минало. Темата за невинността на Новия свят и корумпираната поквара на Стария се появява рано и шества през цялото деветнадесето столетие, проявявайки се постоянно в американската литература, историография и политика. В своя първи встъпителен президентски адрес Джеферсън комбинира природата и морала, за да заяви, *„Ние сме отделени от останалия свят и сме твърде възвишени, за да споделяме деградацията на останалите“*. За един много дълъг период американците продължават да мислят за себе

3 Henry James, *Life of Nathaniel Hawthorne* (1879)

Посещаващите Капитолия американци имат възможността да се наслаждават на творбата на Константино Брумиди „Апотеозисът на Джордж Вашингтон“. На грандизния стенопис Вашингтон е заел величествена поза, докато от дясната и лявата му страна са изобразени Богинята на Свободата и фигурата на Славата с тръба и палмова клонка. Тринадесет женски фигури са образували полукръг около стария генерал и първи американски президент. Те олицетворяват тринадесетте „оригинални“ щата. Външният кръг на купола съдържа шест алегорични групови изображения, представляващи класически образи, символизиращи земеделието, изкуството и науката, търговията, войната, техниката и мореплаването.

си като за хора, стоящи извън основния поток на историята и поради това – разтоварени от нейното бремене. Настрана от темата за покварата на Стария свят, достъпността на европейската история не е просто проблем на хронологическо асимилиране. Миналото става достъпно, но при твърде ограничени условия, най-вече като база за контраст и като основа за открояване на американската изключителност. Нищо от ранната история на американския национализъм не впечатлява толкова, колкото скоростта и разточителството, с което се изгражда „полезното“ минало: легенди, символи, картини, скулптури и монументи, светини, свещени дни, балади и патриотични песни, герои и, с известни затруднения, злодеи като злополучия Бенедикт Арнолд. Плешивият орел (Франклин със свойствената си практичност препоръчва пуйката) като емблема на младата нация трудно може да се сравнява с британския лъв, но е повече у дома си в Америка, отколкото лъвът в Англия. Звездното знаме, макар и да не паднало директно от небесата, както легендарния Данеборг, скоро създава своя собствена митология, а демонстрира и чисто практическата полза на един географски ключ и индикатор за нарастването на страната. Америка може да е лишена от древност, но има своите почти митични светини: Плимутската скала, където кракът на първите заселници докосва материка; Индепендънс хол, пазещ спомена за създаването на Републиката; Бънкър хил, Монт Върнън и Монтичело и дървената колиба на Ейбрахам Линкълн. Колониалният период става основата на „далечното“ минало, забулено в романтични легенди: Покахонтас, спасяваща Джон Смит⁴, пилигримите на пясъчния бряг край Плимут, празнуващи първия ден на Благодарността и Роджър Уилямс, плуващ през бурните води на залива Нарагансет.

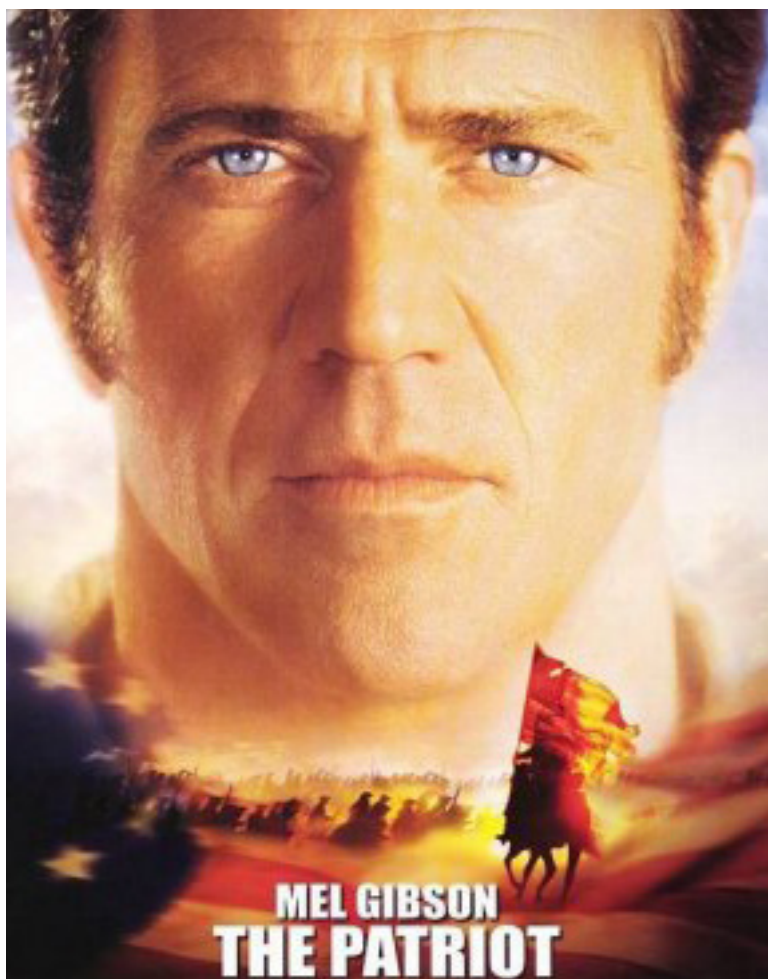
4 Темата за любовната история между тях се разработва и до днес, въпреки че историческата истина е съвсем друга – тя става съпруга на колониста Джон Ролфи.

Революцията дава необходимата доза героични епизоди: Вашингтон, минаващ Делауер; зимния лагер във Вели фърдж; подписването на Декларацията; огнените слова на капитан Паркър при Лексингтън – „Ако те искат война, нека да я имат тук!"; храбростта на Прескът при Бънкър Хил – „Не стреляйте, докато не видите бялото на очите им!"; и, разбира се, мистичното величие на Натан Хейл – „Съжалявам, че имам само един живот, който мога да дам за своята родина". Войната от 1812 г. с всичките си неразбории също прибавя нещо към съкровищницата на националната гордост и историческо митотворчество. Американците удобно забравят униженията и остават само с гордостта: капитан Лоурънс в залива на Бостън и Френсис Скот Кий, взиращ се през дима и тъмнината в търсене на флага, без да подозира, че с това ражда и химна на нацията.

С голям принос в изграждането на американската историческа памет е и остава Гражданската война, изпълнена с драматичност и героизъм. За една част от Америка тя става символ на поражение и трагедия, но поражение, което подхранва толкова силни чувства, че започва да се схваща като победа. За афроамериканците тя се асоциира с националното единство и свободата, а за цялата нация създава един герой, който освен всичко друго е и най-удобен за митологизиране - Ейбрахам Линкълн. Роден в провинциалната простота на Средния запад, той сякаш се появява за кратко да спаси нацията и освободи робите, и „увяхва подобно на люляков цвят". Нищо чудно, че поети, литератори и историци, работещи с вдъхновението на митотворци, разработват тази тема с неотслабващо темпо.⁵

Така постепенно се полагат основите на общото, „полезното" историческо минало. Задачата по неговото

5 Вижте великолепната статия на **Gopnik, Adam**, "Angels and Ages. Lincoln's language and its legacy", in *The New Yorker*, may 28, 2007.

Историческата митология по екраните. Плакат от филма „Патриотът“ с Мел Гибсън

Изглед към фасадата на „Линкълн мемориал“, открит през 1922 г.

изграждане е допълнително затруднена от необходимостта то да бъде „създавано“ отново и отново, с всяка нова вълна от имигранти. Но точно тук се крие и един от най-действените механизми за изграждането и утвърждаването на „полезното“ минало. Възможността на новодошлите да се превърнат незабавно в „американци“ придава изключителна скорост и устойчивост на този процес. В един по-далечен план, най-ефективните агенти за създаването и трансформацията на общите исторически спомени стават именно училищата. Учебници като географията на Джедая Морз и историите на Питър Парлей⁶, са книгите, които осигуряват за поколения общността на историите, песните, поемите, спомените и символите. И преди всичко общността на миналото, което да гарантира един общ знаменател за множеството, съставляващо нацията. Този знаменател трябва да бъде образен и символичен (пилигримите и Вали фордж, Вашингтон и Линкълн, каубоите и индианците), придружаван от общност на идеи и институции (демокрацията, свободата, равенството и американската мечта). Една последица от това

6 Огромното му творчество включва между другото:
The Tales of Peter Parley About America, Goodrich, 1827
The Tales of Peter Parley About Europe, Goodrich, 1828
Stories About Captain John Smith of Virginia, Huntington, 1829
The First Book of History for Children, Richardson, 1831
Peter Parley's Tales About Great Britain, Jewett, 1832
Peter Parley's Tales About South America, Jewett, 1832
S. Goodrich, A Book of Mythology for Youth, Richardson, 1832
Peter Parley's Tales About Ancient Rome, Carter, 1833
Peter Parley's Book of Bible Stories, Lilly, 1834
Parley's Ancient History and Customs, Mahlon, 1836
Peter Parley's Common School History, American Stationers', 1838
Peter Parley's Common-School Primer, Morton, 1840
Lives of Celebrated American Indians, Bradbury, 1843
History of the Indians of North and South America, Bradbury, 1844
Lights and Shadows of American History, Bradbury, 1844

налагане на опростеното и символичното е, че американският патриотизъм изглежда по-изкуствен и пищен от този на народите от Стария свят. Израз на това са и множеството изяви на церемониалния патриотизъм: Четвърти юли, Денят на паметта, Денят на ветераните, Рожденият ден на Вашингтон, Рожденият ден на Линкълн, Денят на Колумб. Може би никъде другаде в Западния свят лоялността не представлява такъв крайъгълен камък, както е в Америка. Никъде на друго място няма да открием и толкова много организации, чиято единствена цел е съхраняването на патриотизма: от „Дъщерите“ и „Синовете на американската Революция“, през „Обединените дъщери на Конфедерацията“ до многобройните ветерански организации и достолепните представители на „Американския легион“. Корените на този патриотизъм безспорно са в онова „полезно“ минало, създадено не без усилията на историческото митотворчество.

Поетите, включени в учебните програми, също играят роля в създаването на историческа митология. Джон Кийтс има поетическото „право“ на своя страна, когато прави Кортес (а не, както е всъщност, Балбоа) откривател на Пасифика, но тъй или инак това си остава една злоупотреба с историческата истина. Историята за Пол Ривиър е друга легенда, която жадува поетическо възпяване, което не закъснява, макар отново, уви, за сметка на историческата истина. Хенри Лонгфелоу разработва този мотив, поставяйки знаменития ездач на обратната страна на Мистик ривър, достигащ триумфално до Конкърд, където в действителност той така и не успява да се появи⁷. Да не говорим за историческите романи, които са измежду ефикасните „учители“, но естествено са заети повече с драматичния ефект, отколкото с не драматичната истина.⁸

---

7 **Forbes, Esther**, *Paul Revere & the World He Lived In* (Boston, 1942), 461.

8 Христоматиен пример тук си остава „Отнесени от вихъра“

Визуалната история, включително карикатурите и „гримираните“ фотографии, също представлява източник и поле на историческа митологизация.⁹ Художникът, подобно на поета, има право да създаде детайли в своето въображение, така както постъпва Джон Тръмбъл, художникът на Американската революция. Но сцената на подписването на договора между Уилям Пен и индианците, от картината на Бенджамен Уест, всъщност не може да бъде документално доказана. Церемонията, която съпътства съединяването на релсите при строежа на Трансконтиненталната линия, близо до Огден (Юта) през 1869 г. за щастие е фотографирана. Но „редактираната“ картина, която е създадена по-късно по поръчка на губернатора на Калифорния, Леланд Станфорд, внимателно елиминира бутилките с уиски, включва известни общественици, които всъщност не са били там и напълно премахва дамите със съмнителен морал, които абсолютно сигурно са били там.¹⁰

Много от учителите по история и литература и днес не са достатъчно добре информирани, за да отделят легендата от истината. За други, които познават добре фактите, все пак по-силно се оказва изкушението да разказват проверени от времето (но не потвърдени от изследванията) истории. Политиците, на свой ред, също се ползват със славата на доста плодовити митотворци. Тяхната основна цел е да бъдат избрани и след това да се преизбират колкото се може по-дълго, поради което и тяхната „история“ трябва да

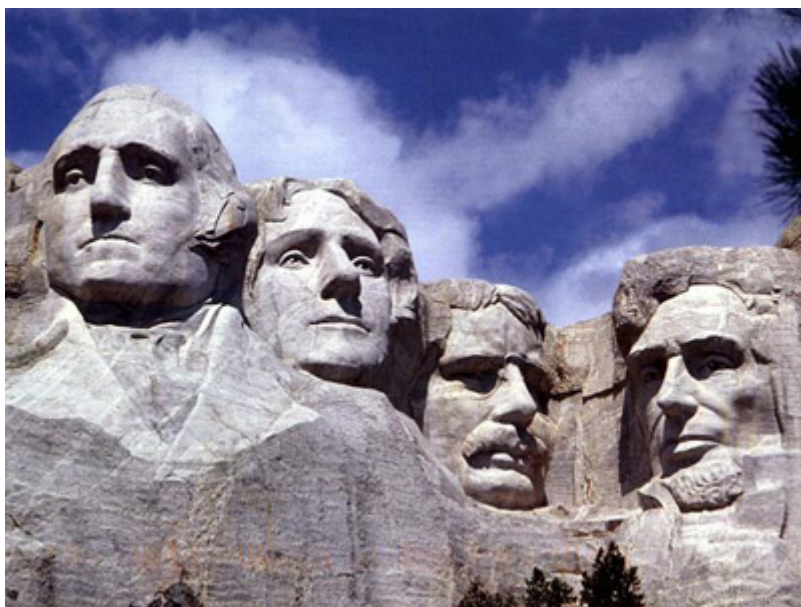
на Маргарет Митчел, който представя събитията от периода на Гражданската война и реконструкцията от южняшка гледна точка.

9 Карикатурите на Хоумър Девънпорт, рисуващи президента Мак Кинли като „малкия Уили“, конците, на когото се дърпат от всесилния магнат Марк Хана, са създали представа за един нерешителен президент, която и до днес не е напълно коригирана.

10 American Heritage, IX, February 1958, 21.

Изсечените в скалите на Маунт Рашмор лица на американските президенти Вашингтон, Джеферсън, Линкълн и Теодор Рузвелт. Извайването на лицата започва през 1927 и продължава до 1941 г.

отговаря именно на тези цели. В множеството случай, когато един политик казва „както ни учи историята“, трябва да бъдем напълно уверени, че той ще накара историята да ни „научи“ на каквото той самият поиска.¹¹ Разбира се, много лесно е за историците да приковават на позорния стълб политиците или пресата, като затварят очи пред собствените си недостатъци. Грозният факт е, че т.нар. „професионален пазител“ на паметта не се ползва с добър обществен „имидж“. Както сочи Шопенхауер, *„Клио е толкова заразена с лъжи, колкото улицицата със сифилис!“*.¹² Когато задълженията на историците като граждани се сблъскат с техните отговорности като учени, професионализмът често остава на заден план. Изолиран в своя кабинет, столетие или две след описваното събитие той смята, че хората от отминалата епоха нямат ни най-малка идея за онова, което е ставало с тях или дори за собствените си искания. Този подход най-често води до *„отклоняване от очевидното“* и в този случай би трябвало да си спомним онова, което Ралф Уолдо Емерсън казва през 1836 г.: *„При анализа на историята не бъдете прекалено задълбочени, защото причините понякога са на повърхността“*.¹³

Понякога историците дегенерират до нивото на обикновени полемисти, с неизбежното при това изкривяване на историческата истина, тъй като, както казва Дейвид Стар Джордан: никой не може едновременно да крещи и да казва истината. В класическия пасаж от предговора на *„Островът на пингвините“* Анатоли Франс отбелязва, че хората мразят

11 Томас Джеферсън поставя едно порочно начало с Декларацията за независимостта, където обвинява Джордж III в толкова много грехове, колкото нещастният монарх никога не е извършвал.

12 Цитирано по **Friedel, Egon**. A Cultural History of the Modern Age (3 vol., New York, 1932), III, 7.

13 **Emerson, Edward Waldo**. Waldo Emerson Forbes, eds. Journals of Ralph Waldo Emerson, 1820-1872. (10 vol., Boston, 1909-1914), IV, 160

да бъдат шокирани и поради това предпочитат удобството на старите „глупости“. Поради това разобличителите на исторически митове не се радват на добра съдба. Самият термин „разобличител“, изкован през 1923 г. от У. Удуърд, има и негативен подтекст.¹⁴ Разбира се, никой не би могъл да се добере до сърцевината на историческата истина, ако преди това не се разчистят наслоенията на митовете и легендите. Но историк, който посвещава живота си на подобно разчистване в търсене на шокиращи открития, прахосва своя талант. Защото разобличаването на старите митове може да доведе само до подмяната им с нови такива. При това, ако разобличителят все пак успее да изрови някои нелицеприятни истини за утвърдени национални герои, той едва ли ще бъде посрещнат с възторг. Този, който удря по патриотичните митове, удря по основите на обществото и поради това се явява виновен в кощунство, поне според разбиранията на патриотичните организации и професионалните патриоти.

Нарастващото количество на публикувана литература, монографии и периодика неминуемо създава един „праг на възприемането“. Обикновеният историк, учител и научен работник трудно може да бъде в крак. Поради това човек понякога се изкушава да се съгласи с твърдението, че старите митове никога не умират, а просто се увековечават в учебниците. Вярно е, че повечето исторически митове не са толкова опасни. Митът за Вашингтон и отсеченото черешово дърво не крие никаква опасност, освен да го представи в нашите очи като един „малък нахалник“. Дори в някои отношения той може да се използва, за да се поучат подрастващите да не лъжат. Но „малката“ история, ако перифразираме Александър Поуп, може да бъде и твърде опасно нещо, а някои исторически митове могат да се окажат

---

14 **W. E. Woodward** е един от основоположниците на движението по развенчаването на митовете около името на Джордж Вашингтон.

заредени с опасности, особено в сферата на международните отношения. Както отбелязва Джон Кенеди в 1961 г.: „Нашата вътрешна политика може да ни доведе до загуба, но външната ни политика може направо да ни убие“.¹⁵ Не по-малко опасен е митът за „избраният народ“, който има божествен мандат да разпространява по света демократичните си институции. Така митът за американска правота естествено изкрystalизира в убеждението, че във всяка война, в която участва Америка, има две страни – „нашата и неправата“.

Политиците обичат да наглеждат паметниците на полезното минало. Някъде могат да го правят по-ефектно от другаде. Еър форс 1 над Маунт Рашмор.

¹⁵ **Col, Robert Debs Heinl, Jr.**, USMC, Retired, *Dictionary of Military and Naval Quotations* (Annapolis, MD: United States Naval Institute, 1966), p. 240

Уви, историята се повтаря, понякога с вариации, но цената на това повторение изглежда се повишава всеки път. Като попечители на националното минало, историците имат задължението да търсят и отстояват истината (разбира се, те не могат да контролират самите себе си). Защото в историята на всеки народ има толкова много истински велики неща, че не си струва да се гордеем с неща, които никога не са се случвали, а това вече се отнася и до нас!

THE HISTORICAL MYTHS AND THE "USEFUL" PAST

Borislav Gavrilov

The article presents some problems regarding the historical ingredients in U.S. contemporary political mythology. Gavrilov compares American historical myths with the European one's and suggests that if in Europe nation in general nation precedes the state the opposite could be said about the U.S. Americans. Thus America enjoys a rather impressive national rituals and holidays which are supposed to strengthen the national consciences. The author concludes that American contemporary nationalism or patriotism is more showy and festive than the one in Western Europe.

According to Gavrilov the existence of national mythology is a natural phenomenon distinctive of every nation. The historians can't fight the deviations of historical truth which is typical for the political and national myths but on the other hand the author insists in the history of every nation there were so many great moments that it is rather worthless to insist on events that have never happened.